‘टुँडाल’ उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

शारदा भट्ट

नेपाली शिक्षण समिति

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

'टुँडाल उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र शोधार्थी शारदा भट्टले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले मिहिनेतसाथ तयार गरेको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति म सिफारिस गर्दछु ।

शोधनिर्देशक

....

भानु घिमिरे

रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं ।

स्वीकृति-पत्र

यस क्याम्पसका स्नातकोत्तर तह (नेपाली) द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्रीमती शारदा भट्टले तयार गर्नुभएको **'टुँडाल'** उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन नामक शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनको निम्ति स्वीकृत गरिएको छ ।

....

....

भानु घिमिरे

....

तुलसीमान श्रेष्ठ

शोधनिर्देशक

बाह्य परीक्षक

विभागीय प्रमुख

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत **'टुँडाल उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन'** शीर्षकको शोधकार्य नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपसम्म ल्याइ पुऱ्याउनमा विभिन्न महानुभावहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेकाले उहाँहरू प्रति कृतज्ञता-ज्ञापन गर्नु आफ्नो कर्तव्य सम्झन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा मैले आदरणीय गुरु भानु घिमिरेको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुध पनि समय दिई आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउन र शोधकार्यमा निरन्तर हौसला प्रदान गरी समुचित निर्देशन दिनु हुने घिमिरे ज्यूप्रति सर्व प्रथम कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आवश्यक सुझाव दिनु हुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख श्री तुलसीमान श्रेष्ठ प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको तयारीका लागि आवश्यक सामागी जुटाई सहयोग गर्नु हुने श्री कृष्ण धरावासी प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मेरा अध्ययनलाई यहाँसम्म पुग्नका लागि सहयोग गर्ने मेरा पुज्यनीय बुबा, आमाप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी मेरा पढाइलाई अगाडि बढाउनका लागि सहयोग पुऱ्याउने मेरो जीवनसँगी तुलसीप्रसाद वस्तीप्रति आभारी छु ।

प्रस्तुत शोधका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुर, प्रज्ञा पुस्तकालय, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसको पुस्तकालयबाट प्राप्त भएको हुँदा त्यसका लागि सहयोग गरिदिनु हुने पुस्तकालयका कर्मचारीहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै शीघ्रताका साथ कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गरिदिनु हुने भाइ शैलेश श्रेष्ठलाई पनि धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षण समिति, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

.....

शारदा भट्ट

संक्षिप्त सूची

नं.	: नम्बर
वि.सं.	: विक्रम सम्वत्
वी.पी.	: विश्वेश्वरप्रसाद
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
सम्पा.	: सम्पादक/सम्पादन
दो.सं.	: दोस्रो संस्करण
ते.सं.	: तेस्रो संस्करण
चौ.सं.	: चौथो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

विषय-सूची

पहिलो अध्याय : शोधपरिचय **पेज**

१.१. शोधशीर्षक १

१.२. शोधप्रयोजन १

१.३. विषयपरिचय १

१.४. समस्याकथन २

१.५. शोधको उद्देश्य ३

१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.७. अध्ययनको औचित्य ४

१.८. अध्ययनको सीमाङ्कन ४

१.९. शोधविधि ४

१.९.१ सामग्री सङ्कलन विधि

१.९.२ सौद्धान्तिक ढाँचा (सामग्री - विश्लेषण विधि)

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो अध्याय : उपन्यासको सौद्धान्तिक चर्चा

२.१. उपन्यासको परिचय ६

२.२. उपन्यासका तत्त्वहरू (उपन्यास साहित्यिक विधाको रूपमा) ८

२.२.१ कथावस्तु / कथानक ८

२.२.२ पात्र / चरित्र चित्रण ८

२.२.३ परिवेश (देश, काल, वातावरण) १०

२.२.४ संवाद वा कथोपकथन ११

२.२.५ भाषाशैली ११

२.२.६ दृष्टिविन्दु १२

२.२.७ उद्देश्य १३

२.३ आधुनिक नेपाली उपन्यास प्रकृति र प्रयोग १३

२.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा १४
२.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा १४
२.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा १५
२.३.४ ऐतिहासिक यथार्थवादी धारा १५
२.३.५ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा १६
२.३.६ मनोविश्लेषणवादी धारा १६
२.३.७ विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी धारा १७
२.३.८ प्रगतिवादी धारा १७
२.३.९ प्रयोगवादी धारा १८

तेस्रो अध्याय : लीलालेखनको सौद्धान्तिक चर्चा

३.१ लीलालेखन : शब्दार्थसन्दर्भ १९
३.२ लीलालेखन र विनिर्माणवाद २०
३.३ लीलालेखन र प्राच्यदर्शन २२
३.४ लीलालेखन र प्रचलित पाश्चात्य साहित्यिक वादहरु २३
३.४.१ पाठकपरक समालोचना र लीलालेखन २३
३.४.२ मार्क्सवाद र लीलालेखन २४
३.४.३ शून्यवाद र लीलालेखन २५
३.५ उत्तरआधुनिकता र लीलालेखन २५
३.६. नेपाली साहित्यमा लीलालेखन : प्रारम्भ, विकास र वर्तमान स्थिति २६
३.६.१ इन्द्रबहादुर राई र लीलालेखन २७
३.६.२ कृष्णधरावासी र लीलालेखन २८
३.६.३ समालोचकहरूबीच लीलालेखन २९
३.६.४ नेपाली उपन्यासमा लीलालेखन ३१
३.७ निष्कर्ष ३२

चौथो अध्याय : कृष्ण धरावासीको साहित्यिक रचनाधर्मिता र औपन्यासिक यात्रा

४.१ प्रेरणा र पृष्ठभूमि ३३

४.१.१ जन्म र बाल्यकाल ३३

४.१.२ शिक्षा ३३

४.१.३ साहित्यलेखन प्रारम्भ र प्रेरणा ३४

४.१.४ उपनाम ३५

४.२ कृतिलेखनका विविध आयाम / पक्ष ३५

४.२.१ कविका रूपमा धरावासी ३५

४.२.२ निबन्धकारका रूपमा धरावासी ३६

४.२.३ कथाकारक रूपमा धरावासी ३७

४.२.४ समालोचकका रूपमा धरावासी ३७

४.२.५ उपन्यासकारका रूपमा धरावासी ३८

४.२.६ सम्पादकका रूपमा धरावासी ४०

४.२.७ पुरस्कार / सम्मान/कदरपत्र ४१

४.२.८ संलग्नता ४३

४.३ कृष्ण धरावासीको औपन्यासिक यात्रा ४३

४.३.१ परिचय र पृष्ठभूमि ४३

४.३.१.१ प्रथम चरण ४६

४.३.१.२ द्वितीय चरण ४७

४.३.१.३ तृतीय चरण ४८

४.४ उपन्यासकार धरावासीका मूल प्रवृत्ति र विशेषताहरू ५०

४.४.१ लीलालेखन ५०

४.४.२ कथानकमा नवीनता ५२

४.४.३ स्वैरकल्पनाको प्रयोग ५२

४.४.४ प्रयोगशीलता ५३

४.४.५ कारूणिकताको चित्रण ५४

४.४.६ प्रेमको व्याख्यान ५५
४.४.७ यथार्थवादी उपन्यासकार ५६
४.४.८ अस्तित्ववादी लेखक ५६
४.४.९ मिथकको प्रयोग ५७
४.४.१० विनिर्माणवादी लेखक ५७
४.४.११ विधागत विविधता ५८
४.४.१२ आञ्चलिकता ५८
४.४.१३ दृष्टिविन्दु प्रयोगमा नवीनता ५९
४.४.१४ बहुनायकत्त्व ५९
४.५. निष्कर्ष ६०

पाँचौ अध्याय : औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'टुँडाल' उपन्यासको विश्लेषण

५.१ परिचय ६१
५.२. कथावस्तु / कथानक ६२
५.३. चरित्रचित्रण ७४
५.३.१ प्रमुख चरित्रहरू ७४
५.३.२ अन्य चरित्रहरू ७९
५.३.३. अन्य गौण चरित्रहरू ८४
५.४. परिवेश ८४
५.५. उद्देश्य ८५
५.६ दृष्टिविन्दु ८६
५.७ संरचना ८६
५.८ भाषाशैली ८८
५.९ संवाद / कथोपकथन ८८
५.१० शीर्षक सार्थकता ८९

छैटौं अध्याय : प्रवृत्तिगत दृष्टिले 'टुँडाल' उपन्यासको विश्लेषण

६.१ 'टुँडाल' उपन्यासको विश्लेषण ९१

६.१.१ यौन मनोविज्ञान ९१

६.१.२ नारीवादी लेखन ९३

६.१.३ आञ्चलिकता ९४

६.१.४ सामाजिक यथार्थवाद ९४

६.१.५ लीलादर्शनको प्रयोग ९५

६.१.६ विनिमार्ण ९६

६.१.७ वर्तमान युग सान्दर्भिकता ९७

६.१.८ स्वैर काल्पनिकता ९७

६.२ निष्कर्ष ९९

सातौं अध्याय : शोधनिष्कर्ष तथा उपसंहार १००

सन्दर्भग्रन्थसूची